

İSLAMİYETİN XIX. YÜZYILDA KAFKASYA HALKLARININ TOPLUMSAL YAPILARINA TESİRLERİ

Dr. Ufuk TAVKUL

Kırım Dergisi, 7 (25), 1998, 43-46.

Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998 = International Symposium on Islamic Civilisation in Caucasia, 9-11 December 1998, Baku, Republic of Azerbaijan.

Yüzyıllar boyunca çok çeşitli kavimlerin göç ve istilalarına sahne olan Kafkasya, Orta Asya ve Güney Rusya bozkırları ile Anadolu ve Ön Asya bölgeleri arasında bir köprü görevini üstlenmiş ve jeo-politik stratejik önemini her devirde korumuştur.

Karadeniz ile Hazar denizi arasında uzanan Kafkas sıradağlarının üzerinde ve kuzeyindeki topraklarda yaşamakta olan, aralarında tarih boyunca etnik ve sosyo-kültürel açılardan yakın akrabalık ve birlik tesis edilmiş olan Abaza, Çerkes, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halkları "Kafkas Kültür Sahası" adını verdiğimiz kültürel coğrafyayı oluşturan Kafkasya halklarıdır.

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapıları Kafkasya'yı dışarıdan etkileyen çeşitli kavim ve medeniyetlerle olan ilişkiler neticesinde şekillenmiştir. Tarih öncesi devirlerden orta çağa kadar, gerek ticaret amacıyla, gerekse savaşlar ve fetih yoluyla Kafkasya'ya giren eski Anadolu ve Mezopotamya kabileleri, Yunan, Roma ve Ceneviz ticaret kolonileri, Kimmer-İskit gibi proto-Türk kavimleriyle Hun-Bulgar, Alan, Hazar; Kıpçak gibi Türk kavimleri Kafkas sosyo-kültürel yapısının temel taşlarını oluşturan medeniyet unsurlarını da beraberlerinde Kafkasya'ya getirmişler ve Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel yapılarının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. (Tavkul 1997: 140)

İslamiyet Kafkasya'ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim önderliğindeki Arapların Hazar Türklerine saldırımları ve bölgenin bazı kısımlarını fethetmeleriyle girdi. Ancak Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyetin Kafkasya'ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya yayılmasını engellediler. Bazı müslüman Arap gruplarının Dağıstan'da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladı. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda

müslüman olmaya başladı. Bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izledi. Çeçenlerin bir kısmı 10-11. yüzyıllarda müslüman olmuşlardı. (Walsh 1978: 177)

Dağıstan ve Çeçenistan'ın aksine, islamiyet Batı Kafkasya'daki Çerkesler arasında 15-17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı vasıtasıyla yayılmaya başlamıştı. Çerkesler 6. yüzyılda Bizansın etkisiyle hristiyanlığı kabul etmişlerdi. (Kusko 1965: 11) Ancak daha sonraki yüzyıllarda Kafkasyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Çerkesler arasında da hristiyanlığın etkisi zayıflamış ve halk eski pagan inançlarına dönmüştü.

1404 yılında Kafkasya'da bulunan Avrupalı başpiskopos Johannes de Galonifontibus Zih adını verdiği Çerkesler arasında bulunmuş ve onların dini inançları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun bildirdiğine göre Karadeniz kıyısında yaşayan Çerkesler Yunanlıların dinini benimsemişlerdir. Kiliseleri, ikonları ve yortuları Yunanlılarınkı gibidir. Galonifontibus'un verdiği bilgilerden 1404 yılında Karadeniz kıyılarında yaşayan Çerkeslerin hristiyanlığı kabul ettikleri ancak eski putperest-pagan inançlarının halk arasında çok canlı bir biçimde yaşadığı anlaşılmaktadır. (Tardy 1978: 93)

Osmanlı arşivlerinde Çerkeslerin 16. yüzyıldaki dini yapılarıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Mühimme defterlerinin 32. cildinin 383 numaralı ve 6 Recep 989/ 6 Ağustos 1581 tarihli hükmünde Besleney ve Temirgoy prensinin hristiyan, Kabardey prenslerinin ise müslüman oldukları bildirilmektedir.

1584 yılında Demirkapı'dan Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte Terek-Beştav-Kuban yoluyla Taman'a gelen Trabzonlu Mehmed Aşiki Çerkeslerin Bjeduğ, Hatukay, Besleney ve Kabardey kabilelerinin müslüman olduklarını, Temrük ve Temirgoy kabilelerinin hristiyan olduklarını yazmaktadır. (Kırzıoğlu 1993: 79)

17. yüzyıl ortalarında Kafkasya'da Çerkesler arasında bulunan Evliya Çelebi onlar hakkında şu bilgileri verir:

“Kafir ve müslüman değillerdir. Kendilerine kafir deseler kızarlar, behey müslüman desen göz yumarlar. Haşır ve neşri inkar ederler... Çerkeslere kafir desek aman vermeyip öldürürler. Lailaheillallah derler. Ama semiz domuzları kuyruğundan yerler. Oruç tutmazlar, namaz kılmazlar”. (Evliya Çelebi 1970: 268)

Çerkeslerin islamiyete girişlerinde en önemli rolü Osmanlı valisi Ferah Ali Paşa oynamıştı. Ferah Ali Paşa Anapa'yı karargah olarak tutup, Çerkesler ve Abhazlar arasında müslümanlığı yaymakla görevliydi. (Habiçoğlu 1993: 100) İslamiyetin Kuban bölgesi Çerkesleri arasında yayılmasında Kırım Hanlığı da önemli rol oynadı. Kırım Hanlığının Çerkesleri islamlaştırması 1717 yılında tamamlandı. Ancak Çerkes kabilelerinin kendilerine özgü toplumsal yapıları sebebiyle islamiyet Çerkesler arasında kolayca benimsenip yayılamıyordu.

Kabardey, Bjeduğ, Besleney, Abzeh, Hatukoy, Natuhay, Şapsığ gibi çeşitli kabilelere bölünmüş olan Çerkeslerin toplumsal yapıları da prensler (pşi), soylular (vork), hür köylüler (fekol) ve köleler (pşitl) olarak toplumsal tabakalara bölünmüştü. (Aşemez 1973: 45)

Kabardey, Bjeduğ, Besleney kabileleri "pşi" adı verilen prens (knyaz) tabakasının idaresi altındaydı. Bu kabilelerde aristokratik yapı söz konusuydu. Abzeh, Şapsığ, Natuhay gibi kabilelerde prens tabakası olmadığı gibi, soylu (vork) tabakası da bir kaç aileden oluşuyordu ve onların da halk üzerinde idari yetkisi yoktu. Dolayısıyla, bu kabilelerde demokratik bir yapı mevcuttu.

İslamiyetin Çerkesler arasında henüz toplumsal bir kabul görmediği 17-18. yüzyıllarda hukuk davaları geleneksel hukuka, örf ve adetlere göre çözülmüyordu. Ancak toplumsal tabakalar arasında bir eşitsizlik mevcuttu. Prensler, soylular, hür köylüler ve köleler geleneksel hukuk kuralları karşısında eşit değillerdi. Osmanlı hükümetinin Anapa valisi Hüsnü Paşa'nın gayreti ile, Çerkeslere şeriat karşısında insanların eşit olduğu fikri kabul ettirildi. Ancak köle sınıfının kan bedeli, eskisi gibi hür köylülerin yarı diyeti derecesinde bırakıldı. (Baj 1969: 138) Geleneksel hukuk ve toplumsal tabakalaşma islamiyete rağmen Çerkesler arasında güçlü kaldı.

19. yüzyılda islamiyet Kabardeyler dışında Çerkes kabileleri arasında pek yaygın değildi. Çerkes toplumunda müslüman ulema sınıfı henüz oluşmamıştı. Din adamları Çerkesler arasında sayı ve sosyal etki açısından önemli bir tabaka meydana getirmemişlerdi ve o dönemde Dağıstan ve Çeçenistan'da olduğu gibi toplumsal güce sahip değillerdi.

Çerkeslerin çoğu şeriat kurallarından ve ibadetlerden uzaktılar. Bir Rus yetkilisinin Kafkasya'dan Moskova'ya gönderdiği raporda şöyle deniyordu

“Çerkesler Muhammed peygamberin dinindedirler, fakat dine pek önem vermezler. Hele Lezgi ve Çeçenler’de olduğu gibi, hiç şeriat tutkunu değildirlir”. (Kasumov 1995: 32)

İslamiyet aristokratik Çerkes kabilelerinin en büyüğü olan Kabardeyler arasında 18. yüzyıl sonlarında kesin ve tam olarak yerleşmiştir. Oysa demokratik yapıya sahip Çerkes kabileleri arasında islamiyet ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında hakim din olabilmıştır. Özellikle 1840-50’li yıllarda İmam Şamil’in müridizmi yayan vaizleri islamiyetin Çerkesler arasında yayılmasında önemli rol oynamışlardır. (Kasumov 1995: 34)

19. yüzyılda Çerkeslerin eski dini inançları feodalizm öncesinde oluşan bir dini düzen olarak artık yeni toplum yapısına uymuyordu. Çerkes toplumsal yapısı için yeni bir din olarak islamiyet feodal ilişkiler açısından çok daha uygundu. Çerkes toplumunun prensler ve soylular gibi ileri gelen üst tabakalarında islamiyetin tercih edilmesi onların siyasi tercihleri ile de yakından bağlantılıydı. Kabardey prens ve soyluları Osmanlı İmparatorluğu’na ve Kırım Hanlığı’na bağlı olup, bu ülkelerle siyasi yakınlıktan yanaydılar. Rusyanın Kafkasya’ya yönelik sömürgeci yaklaşımı da Çerkeslerin islam devletlerini tercih etmelerine sebep oluyordu. (Kasumov 1995: 35)

Çerkeslerin islami toplum düzenine ve şeriat hükümlerine yaklaşımları kabilelere göre farklılık gösteriyordu. Aristokratik düzenin hakim olduğu Kabardeylerde Rus kanunları gelinceye kadar şeriat hükümleri geçerliydi. Prens ve soylular koyu şeriat taraftarıydılar. Çünkü şeriat mahkemeleri onların idaresi altındaydı ve şeriat hükümleri onların çıkarlarını koruyordu. Demokratik toplum düzenine sahip Çerkes kabilelerinde ise soylular eski geleneksel düzeni savunuyor ve kaybetmekte oldukları sınıf ayrıcalıklarını korumaya çalışıyorlardı. Oysa zenginleşmiş hür köylü tabakası şeriatı destekliyor, islam sayesinde eski prens ve soyluların hakimiyetini yenebilmeyi umuyordu. İşte bu ikili yapı ve sosyal dengenin bozulması yıllarca Çerkesya’yı dalgalandırmış, toplumun dayanışma ve milli bütünleşme düşüncesi edinmesine engel olmuştur. (Kasumov 1995: 38)

1804 yılında Rusların kurduğu Kislovodsk kalesinin kaldırılmasını isteyen Kabardeyler Rusya’ya karşı isyan bayrağını açtılar. Onlara Kuban ötesi Çerkesleri, Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-İnguşlar da katıldı. 14 Mayıs 1804’te Çegem ırmağı kıyısında yapılan savaşta Kafkasyalılar yenildiler. Kabardeyi ele geçiren Rusya bölgede bir takım adli ve idari uygulamalar başlattı. Örf ve adetlere dayalı mahkemeleri kaldırarak 1807’de bunların yerine dini mahkemeler kurdu. Dini mahkemelerin kurulmasıyla feodallerin ve din adamlarının toplumdaki durumları iyileşti, müslüman din

adamlarının otoriteleri arttı. Şeriat ilkeleri Kabardey toplumunda bir bakıma yeni ve bütünleştirici bir rol oynamaya başladı.

1807-1809 yılları arasında Kabardey köylerinde din çatısı altında eşitlik ve milli birlik eğilimleri ortaya çıkmaya başladı. Üstelik müslüman köylüler prens ve soylulara karşı islam dininin ilkelerinden hareket ederek mücadele ediyorlardı. Köleliğe ve köle ticaretine karşı olan köylüler, şeriat ilkelerine göre eşitlik ilkesine uyulması gerektiğini dile getiriyorlardı. Prens ve soyluların baskısından kurtulmak için Rusyayı garantör olarak gören köylü tabakasının bu davranışı Rusyanın işine geliyordu. Rusya prens ve soylular ile köylü kitlesi arasındaki anlaşmazlıkları kendi sömürgeci imparatorluk politikasına alet ediyordu. (Kasumov 1995: 71)

Rusyaya göre şeriat Kafkasya'da Rus işgaline karşı mücadeleyi kuvvetlendiren ve Kafkasyalıları birleştiren bir faktördü. Din ve şeriat bölgenin işgaline karşı başlıca tepki unsuru olarak kullanıldığından Rusya islamla başedebilmek için halk arasında yaşayan örf ve adetleri kullanmaya yöneldi. 1858'de kurulan Kabardey Bölge Mahkemesi şeriat hükümleriyle birlikte örf ve adetleri de uygulayarak karar veriyordu. 19. yüzyıl ortalarında artık şeriat ile örf ve adetler birbirine karışmıştı.

Kabardey'deki mevcut sosyal tabakaların yanı sıra toplumda din adamlarından oluşan bir tabaka ortaya çıkmıştı. Müstakil bir tabaka sayılan din adamı tabakasını oluşturanlar daha çok azat edilmiş köylü tabakası arasından çıkıyordu. Prens ve soylular din adamlığına rağbet etmiyorlardı. Din adamları her türlü vergiden ve yükümlülükten muaftı, ancak bunlar soylular ve toprak sahipleri kadar imtiyaz sahibi değillerdi. (Kasumov 1995: 39)

Kabardey'deki din görevlileri ve ulemanın başlıca geçim kaynağı kendilerinin emrindeki köylülerin sağladığı gelir, ayrıca diğer köylülerin ayni ve nakdi ödedikleri özel harçtı. Kabardey aileleri her yıl aile başına Baş Kadı için 50 kapek vergi ödüyorlardı. (Kasumov 1995: 40)

Kafkasya özgürlük mücadelesinde din faktörünün önemini dikkate alan Rusya din adamlarına karşı gayet temkinli ve tedbirli davranıyordu. Rusya Çerkeslerin ortodoks hristiyanlığa geçmeleri için daha 16. yüzyılda girişimlerde bulunmaya başlamış fakat islam dininin bu bölgede yayılmasına engel olamamıştı. Yalnızca Mozdok bölgesindeki Kabardeyler hristiyan olmuşlardı.

19. yüzyılda Rusya bu yönde yeni bir siyaset uygulamak istedi. Rus hükümeti ortodoks hristiyanlığı yaymak, yani islama karşı savaş açmak yerine, islamı zararsızlaştırmayı, dini Rus aleyhtarı çevreden sökü� atmeyi

denedi. Bu sebeple, din adamlarının sosyo-ekonomik ve manevi otoritelerini ortadan kaldırmaya ağırlık verdi. Bu amaçla önce bölgede din adamlarının temel rol oynadığı, şeriata dayalı mahkemeler kaldırıldı. Artık bütün sivil davalara Rusya mahkemelerinde bakılıyordu. Şeriat düzen ve yargısının kaldırılması din adamlarını toplumda sıradan insanlar konumuna düşürdü ve bunlar arasında Rusya düşmanlığının artmasına sebep oldu. İmam ve mollaların Rusya'ya karşı cephe almalarıyla islam Rusya'ya karşı mücadelede önemli başarı kazandı ve başlıca faktörlerden biri oldu. (Kasumov 1995: 58)

Orta Kafkaslar'da, Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi olan Elbruz dağı çevresindeki yüksek dağlık bir bölgede yaşamakta olan Karaçay-Malkarlıların islamiyetle tanışmaları 18. yüzyılda oldu. Karaçaylılar islamiyeti 18. yüzyıl sonlarında Kabardeyler vasıtası ile tanıyıp kabul ettiler. İslamiyeti Karaçay'a 1782 yılında Kabardeylerin Abuk soyundan İshak Efendi adlı bir din adamı getirdi. (Klaproth 1823: 294)Dağistanın Kumuk bölgesinden gelen bazı din adamlarının yanı sıra, Buhara'dan Karaçay'a gelerek halka islamiyeti öğreten bir hocanın da Karaçay'da islamiyetin yayılmasında önemli rolleri oldu.

1890'lı yıllarda Karaçay'da bulunan N. Aleksandroviç Ştof, Karaçaylıların müslüman oluşlarıyla ilgili şu bilgileri verir:

“17. yüzyıl başındaki savaşa kadar Karaçaylılar derin dağ vadilerinde putperest olarak yaşamışlar. Kırım Hanı Kafkasya'da islam dinini yaymak için iki bölük asker göndermiş. Zelençuk ırmağı kıyısındaaki Çerkes köylerini islam dinine sokmuşlar. Kuban ırmağının başında ise şimdiye kadar hiç kimseye boyun eğmeyen Karaçaylılara rastlamışlar. Yurtlarını, hürriyetlerini korumak için Karaçaylılar “Marca” adlı kutsal putlarından güç alarak düşmanlarına karşı koymuşlar. Kırım Hanı'nın askerleri islamiyeti Karaçay'a zorla kabul ettiremeden geri dönmüşler. İslamiyet ancak 18. yüzyıl sonunda Karaçay'a girmiş”. (Şamanlanı 1987: 166)

Karaçay-Malkar'da toplumsal yapı Kabardeyler'de olduğu gibi çeşitli sosyal tabakalara bölünmüştü. Halk prensler (biy), soylular (özden), hür köylüler (azat) ve kölelerden (kul) meydana geliyordu.

Karaçay-Malkar'da islamiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte toplumsal tabakalar arasında din adamlarından oluşan bir “mollalar” sınıfı meydana geldi.

Mollalar prenslerin himayesi altındaydılar. Halk Kabardey'de olduğu gibi mollaların geçimini sağlamak zorundaydı. Her ev, mollalara

kendi mahsulünün onda birini, hayvanlarının ise beşte ikisini vermek mecburiyetindeydi. Bu vergi islami bir zorunluluk olmasa da Karaçay-Malkar halkı tarafından “zekat” olarak adlandırılmıştı. Kış aylarında her ev mollaya bir koyun verirdi. Ayrıca mollanın hayvanlarını beslemesi için kuru ot, mollanın ısınması için odun verilirdi. (Karaçayevtsı 1978: 208)

Karaçay-Malkarlılar 19. yüzyıla kadar Kabardey prenslerinin hakimiyeti altında idiler. Kabardey prensleri Karaçay-Malkar’da islami hayatın gidişini kontrol altında tutuyorlardı. Camiye gelmeyenlerden bir tür vergi alınmasını uygulayan Kabardey prensleri yüzünden islamiyet Karaçaylılar arasında sadakatle tutulamadı. Köyleri ile yaylaları arasında yarı göçebe bir hayat sürmeleri sebebiyle Karaçaylılar çoğunlukla evlerinden uzakta, dağlarda yaşıyorlar ve bu yüzden dini görevlerini tam olarak yerine getiremiyorlardı. Bu sebeple Kabardey prenslerine sık sık vergi ödemek zorunda kalıyorlardı. (Mote 1978: 199)

1848 yılında Karaçay’da hukuk işlerine şeriat hükümlerine ve Karaçay-Malkar geleneklerine göre bakılıyordu. Karaçay kadısı Mahamet Hubiy 1848 yılında şeriat hükümlerine göre baktığı bir davada cezanın hafifletilebilmesi için geleneksel hukuk törelerine göre hüküm vermişti. (Şamanlanı 1987: 92)

Dini kurumların yerleşmeye başlamasıyla birlikte Karaçay’da din adamlarının toplumsal ve manevi otoriteleri de güçlenmişti. Ruslara karşı yapılan savaşlarda din adamları önemli rol oynuyorlardı. Karaçaylılar 1854 yılında kadı Mahamet Hubiy önderliğinde ayaklanmışlar ve Ruslar tarafından güçlkle bastırılabilmişlerdi. (Tavkul 1993: 40)

Kabardey’de olduğu gibi Karaçay’da da din adamlarının ve şeriat hükümlerinin güçlendiğini gören Rus hükümeti Karaçay’da hukuk reformu yaptı. Töre adı verilen geleneksel mahkemenin yerini Rus hükümetinin resmi görevlileri aldılar. Cinayet davalarına Rus kanunlarına göre bakılmaya başlandı. Karı-koca arasındaki sorunlar ise şeriat mahkemelerinin göreviydi. (Karaçayevtsı 1978: 210)

Karaçay-Malkarlılar arasında islamiyetin yayılmasında Dağıstan’dan gelerek Karaçay-Malkar halkına islamiyeti öğreten Kumukluların önemli rolü olmuştur. 18. yüzyılda Dağıstan’dan Karaçay’a gelen Kumuklu Aliy adında bir din hocası Karaçaylılara islamiyeti öğretmek amacıyla Karaçay’ın Kart Curt köyüne yerleşmiş ve onun soyundan bugün Karaçay’da Aliy adında bir soy meydana gelmiştir.

Malkar prenslerinden Canhot oğlu Arhot’un Dağıstan’dan Malkar’a davet ettiği Mottay ve İtiy adlı iki Kumuklu kardeş de Malkar’da

yerleşerek halka islamiyeti öğretmiştir. Onların soyları da bugün Malkar'da yaşamaktadır. (Cangulanlanı 1993: 151)

İslamiyetin Kafkasya'nın batısındaki Çerkes ve Karaçay-Malkar halkları ile doğusundaki Çeçen-İnguş ve Dağıstan halkları üzerindeki etkileri farklı olmuştur. İslamiyetle henüz 8. yüzyılda Araplar vasıtasıyla tanışan ve daha sonraki yüzyıllarda islamiyeti peyderpey kabul eden Dağıstan ve Çeçen-İnguş halkları şafi mezhebine dahil olurlarken, islamiyeti 17-18. yüzyıllarda Osmanlılar ve Kırım Hanlığı vasıtasıyla tanıyıp kabul eden Çerkes, Abaza ve Karaçay-Malkarlılar hanefi mezhebine girmişlerdir.

Dağıstan ve Çeçenistan'da Kafkasyalıların bağımsızlık savaşı dini bayrak altında, müridizmin dini ideolojisi çatısının altında sürerken Batı Kafkasya'da bu mücadele farklı şartlarda gelişerek değişik bir tablo çizmiştir. (Kasumov 1995: 11)

Kafkas-Rus savaşları sırasında İmam Şamil Doğu Kafkasya'da Dağıstan ve Çeçen kabileleri arasında bir birlik sağlamaya muvaffak olmuş ve 1849 yılında Batı Kafkasya'daki Çerkes ve Abazalar arasında da bir otorite ve birlik kurabilmek için Muhammad Emin'i "naib" olarak o bölgeye göndermişti. Ancak müridizmden çekinen Çerkes kabileleri İmam Şamil'e bağlanmaktan kaçındılar. Çerkesler aristokratik ve sınıflı bir toplum yapısına sahiptiler. Halbuki müridizm herşeyden önce eşitlik esasına, köleliğin kaldırılmasına, imamın ve Allah'ın önünde herkesin eşit olduğu prensiplerine dayalı idi. Çerkes prens ve soylularının bunları kabul etmeleri mümkün değildi. Ancak sosyal tabakalaşma sistemlerinde prens tabakası bulunmayan, soylu sınıftan bazı ailelerin yer aldığı ve çoğunluğu hür köylülerin oluşturduğu Abzeh, Natuhay ve Şapsığlar arasında müridizmin eşitlik düşüncesi aristokrasinin gevşemesine yol açtı. (Habiçoğlu 1993: 54)

İslamiyetin toplumsal yapı içinde örgütlenip kurumlaşmadığı Batı Kafkasya'nın aksine, Doğu Kafkasya'da ortaya çıkan tarikatlar sayesinde islam Dağıstan ve Çeçenistan halklarının hayatlarına yön veren unsur oldu.

Nakşibendi tarikatı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Şirvan yoluyla Dağıstan'a geldi ve oradan 19. yüzyıl ortalarında Çeçen bölgesine ve Batı Kafkasya'ya yayıldı. Dağıstan ve Çeçenistan'da hakimiyet kuran nakşibendi tarikatı Batı Kafkasya'nın Çerkes bölgesinde fazla bir varlık gösteremedi.

Rusyanın sıcak denizlere doğru ilerleyişini bir asır geciktiren Kafkasya savaşları 1783 yılında İmam Mansur Uşurma'nın kutsal cihadı ile başlamış, Nakşibendi tarikatı tarafından organize edilip yönetilen 1821-

1856 arasındaki müridizm hareketinin sonuna kadar devam etmiştir. (Bennigsen 1988: 51)

Nakşibendi tarikatının doktrinini Çeçen-Dağıstan bölgesinde yayan İmam Mansur Uşurma'nın vaazları hızlı bir başarı elde etmiş ve Dağıstan halkları onun birlik çağrısına koşmuşlardı. 1785 yılında Rus ordusuna karşı elde ettiği başarıdan sonra Çeçen ve Dağıstan bölgelerini birleştirmeye muvaffak olan Mansur orta ve batı Kafkasya'daki Çerkes kabilelerini de ayaklandırmaya teşebbüs etmiş ancak Çerkes kabilelerinin toplumsal yapıları sebebiyle başarılı olamamıştı. İmam Mansur'un 1791'de Ruslar tarafından yakalanıp, iki yıl sonra ölmesiyle birlikte Nakşibendiler o dönemde Kafkasya'da yok olup gittiler. (Bennigsen 1988: 95)

Nakşibendi tarikatı 1820'li yılların başında Şirvan'da tekrar ortaya çıktı ve oradan Dağıstan'a yayıldı. Kafkasya tarihinde önemli rol oynayan Nakşibendi tarikatı sağlam disiplini, ideallerine tam bağlılıkları ve tarikatın dayandığı sıkı hiyerarşi sayesinde Kafkasyalıların 1824'ten 1859'a kadar süren Rus istilasına kahramanca karşı koymalarını sağladı. (Bennigsen 1988: 96)

Kadiri tarikatı, Kafkasya'da Nakşibendi tarikatından çok daha sonra, ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru, Nakşibendiler tarafından yönetilen Dağıstanlıların direniş hareketinin mağlubiyetle neticelenmeye yüz tuttuğu sırada ortaya çıktı. Bu tarikatı Kafkasya'ya getiren Kumuklu Kunta Hacı'dır. Bu tarikat bilhassa Çeçenistan'da ve Dağıstan'da Rus baskısının daha şiddetli olduğu bölgelerde başarı elde etti. (Bennigsen 1988: 98) 1850-1865 yılları arasında, o döneme kadar putperest olan İnguşları müslümanlaştıranlar da Kadiri vaizleri oldular.

1864'ten itibaren Kadiri müridlerinin artan sayısından korkan ve yeni bir isyanın kaçınılmaz olduğuna inanan Rus hükümeti Kunta Hacı'yı yakalayıp sürgüne gönderdi. Kunta Hacı 1867'de bir Rus hapishanesinde öldü. Rus hükümeti Kadirilerin kitleler halinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmelerini teşvik etti. 1865 yılında 5 bin Çeçen ailesi Osmanlı topraklarına göç etti. Kaynaklar göç edenlerin sayısını 39 bin olarak göstermektedir. (Habiçoğlu 1993: 86)

1877 yılında ilk defa bir araya gelen Nakşibendi ve Kadiri tarikatı müridleri Çeçenistan ve Dağıstan'daki büyük isyanda aktif rol oynadılar. İsyanı bastıran Ruslar binlerce müridi Sibiry'a sürgüne gönderdi. 1877 isyanının mağlubiyeti Kafkasya'daki tarikatların faaliyetlerinde bir değişiklik meydana getirdi. 1917 yılına kadar her iki tarikat gizli teşkilat karakterine büründü. Akıncılığı ve savaşçılığı temsil eden "abreklik"

geleneđi içerisinde tarikatların cihad ruhu devam ettirildi. (Bennigsen 1988: 100)

Nakşibendi ve Kadiri tarikatları arasında belli bir denge kurulmuştı. Nakşibendi tarikatı daha aristokratik ve tahsilli elemanları, buna karşılık Kadiri tarikatı ise daha sade inançları, vecdi dansları ve cehri zikri ile, bilhassa daha fakir ve daha az kültürlü kimseleri kendine çekiyordu. Nakşibendiler Dağistan'da hakim durumda idiler. Kadiriler ise Çeçen-İnguş bölgesinde merkezlenmişti.

İslamiyet Kafkasya halklarının toplumsal yapıları üzerinde çok çeşitli tesirler bırakmış ve değişmeye sebep olmuştur. Batı Kafkasya'da aristokrasinin zayıflamasına ve toplumsal tabakalar arasında eşitlik düşüncesinin gelişmesine sebep olan islamiyet, 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini de yıllarca geciktirmiş ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanışma oluşturulmasına vesile olmuştur. Ruslara karşı "etnik kimlik" özelliği kazanan islamiyet sayesinde Kafkasya halkları "Birleşik Kafkasya" ideali etrafında toplanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aşemez, H. Adıgey (Çerkesya)'in kısa tarihi. *Kafkasya Kültürel Dergi*, 10 (39-42), 1973, 36-89.
- Baj, Jabagi. Çerkesya'da sosyal yaşayış-adetler. - Ankara, 1969.
- Bennigsen, Alexandre-Chantal Lemercier-Quelquejay. Sufi ve Komiser. Rusya'da İslam Tarikatları. çev. Osman Türer. - Ankara, 1988.
- Cangulanlanı İbrahim. İslam din kirgen zamanda. *Mingi Tav (Nalçik)*, (5), 1993, 151-152.
- Evliya Çelebi. Seyahatname. 11. kitap. - İstanbul, 1970.
- Habiçoğlu, Bedri. Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler. - İstanbul, 1993.
- Karaçayevtsı. ed. L. İ. Lavrov. - Çerkessk, 1978.
- Kasumov, Ali-Hasan Kasumov. Çerkes soykırımı. - Ankara, 1995.
- Kırzioğlu, Fahrettin. Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590). - Ankara, 1993.
- Klaproth, J. Voyage au Caucase et en Georgie. - Paris, 1823.
- Kusko, Mahmut. Kafkas milletleri. *Kafkasya Kültürel Dergi*, 2 (7), 1965, 6-11.
- Mote, Victor L. Karachay. Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey. - Connecticut, 1978.
- Şamanlanı İbrahim. Koban Başında. Tarih haparla. - Çerkessk, 1987.
- Tardy, Lajos. The Caucasian peoples and their neighbours in 1404. *Acta Orientalia*, 32 (1), 1978, 83-111.
- Tavkul, Ufuk. Kafkasya dağlılarında hayat ve kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde sosyo-ekonomik yapı ve değişme üzerine bir inceleme. - İstanbul, 1993.
- Tavkul, Ufuk. Kafkasyaa'da etnik ve sosyo-kültürel yapının tarihi kökenleri. *BİR*, (7), 1997, 135-170.
- Walsh, Harry. Ibero-Caucasian. Muslim peoples: A World Ethnographic Survey. - Connecticut, 1978.